Några drag af kulturens offerväsen. Föredrag hållet i Upsala den 14 april 1880

Bokutgåva

Esaias Edquist, Upsala 1880.

Ett af ändlighetens vilkor är det, att hvarje framsteg inom henne köpes med ett offer. Hvar och en måste i det afseendet offra något för sig sjelf och något för andra: det ena lifvet lefver på det andras bekostnad och förtär under tiden äfven sig sjelft.

Ju högre det område är, inom hvilket framsteget skulle göras, desto rikare äro de offer, som kräfvas: desto mer närma sig dessa offer till att vara ej blott ett pris, som man betalar, utan en försoning, som i rättfärdighetens namn utkräfves. Då det religiösa området är det högsta, så är det ock företrädesvis der, som offret kräfves; det är der försoningen är som mest hemmastadd.

Men äfven den menskliga bildningen i allmänhet, således också den icke religiösa, har sin ganska utpräglade offerkult. Det fins någonting, som man med allt skäl skulle kunna kalla kulturens offer. Vi vilja åt den tanken egna ett ögonblicks uppmärksamhet.

All kultur innebär en öfvergång från lägre till högre inom ett menskligt lif, eftersträfvar således högre medvetenhet och sjelfständighet. Men härvid lemnar naturen vilkoren och underlaget. Naturen, den inre och yttre, är ett helt af krafter, som kulturen kan taga i sin tjenst. Denna tjenst utföra de mer eller mindre villigt; men alla hafva de det gemensamt, att de förr eller senare svika i tjensten. De hafva hvar sitt mått af användbarhet för kulturens tjenst, och öfver det måttet kunna de icke tvingas. En menniska kan genom att dag för dag helt litet öka vigten af den börda, hon lyfter, slutligen komma till att lyfta en ganska stor sten; men hon lär sig ändå icke på den vägen att försätta berg. Dertill kommer, att de särskilda krafterna inom samma varelse göra alldeles så som menniskorna sins emellan: de hjelpa och understödja hvarandra till en viss grad, men sedermera lefva de också på hvarandras bekostnad. Man brukar tala om s. k. kropps- och själskrafter. De krafter, man då menar, äro visserligen alla själens, eftersom de alla försvinna från kroppen, så snart själen och kroppen åtskiljas, men man menar med de förra sådana, hvilka alldeles omedelbart och uppenbart hafva med det kroppsliga materialet att skaffa. Nuväl dessa tvenne slag af krafter, hvilkas åtskilnad är mycket relativ, lefva delvis med hvarandra i det bästa förstånd, men delvis undergräfva de hvarandra. Ingenting kan vara lyckosammare för en s. k. själskraft än att vara understödd af goda kroppsliga krafter; och man kan icke nog glädja sig, helst i våra dagar, om man får se en yngling med godt minne, klart förstånd, stora kunskaper och en frisk kropp. Man tänker: den der kan gå långt, han kan bli en mäkta lärd man. Det händer dock ofta, att, innan han hunnit igenom alla förgårdarne till lärdomens heliga och allra heligaste, så har han blifvit både knäsvag och andfådd, i det att trapporna varit honom för svåra. Om han nu derjemte, när han hinner det efterlängtade målet, finner både det heliga och det allra heligaste så godt som tomt och utplundradt och icke kan få syn hvarken på förbundsarken, som skulle innehålla de af Gud beskrifna lagens taflor, eller Aronsstafven, som grönskade och bar mandel, eller det brödet, som regnade ned af himmelen – det är en sak, som är ganska beklaglig, men den hör ännu ej hit. Hvad som hör hit, är deremot det, att han blifvit andfådd och knäsvag, ty det bevisar, att hans andliga krafter stulit något från de kroppsliga och lefvat på deras bekostnad. Det är nu mycket möjligt, att detta är hans eget fel, i det att han icke skötte sin kropp, när han skötte sina studier. Men det kan ock hända, isynnerhet om han icke är så rikt begåfvad, som jag från början antog, utan tillhör medelsorten, att skulden ligger annorstädes. Allting, som skall ske under solen, kräfver sin tid, och den, som skall vårda sin kropp, behöfver tid äfven till det. Det kan nu hända, att omständigheterna förelagt honom en uppgift, t. ex. ett visst mått af hemlexor, med afseende på hvilka han får sig det alternativet förelagdt att antingen icke sköta den nämnda uppgiften samvetsgrant eller ock att derpå använda all den tid, han har ledig från skolan, och en del af den tid, han behöfde använda till sömn. I sådant fall skall hans kroppskraft undergräfvas, och jag vågar för den saken icke kasta hela skulden på honom sjelf, emedan jag förmenar, att bildningsuppgifter, som angå en flerhet af ämnesvenner, alltid böra afpassas så, att de samvetsgrant kunna lösas äfven af de medelmåttige, d. v. s. af flertalet, utan att de dermed behöfva öfveranstränga sig.

Detta är nu emellertid ett offer, som genom en klok anordning låter sig så mycket undvikas, att åtminstone icke hvad man vanligen menar med den kroppsliga *helsan* deri blir en insats. Det är lagstiftarens och deras, som tillämpa lagarne, ovilkorliga pligt att tillse, att detta icke blir händelsen. Sannolikt qvarstår dock alltid en offergärd äfven af kroppslig välmåga såsom oundviklig. Den, som egnar sitt lif åt studier, är dock under större delen af sin dag dömd till ett kammarlif, hvilket för de kroppsliga krafternas utveckling och vidmakthållande icke kan vara lika gynsamt som ett lif i det fria. Och det är icke allenast i de bokliga studiernas namn, som kulturen kräfver detta offer. En stor del handtverks- och fabriksarbete dels instänger sina idkare, dels tvingar dem att hålla sin kropp i en ställning, som är hinderlig för respiration och blodomlopp, dels utsätter dem för inandning af skadliga ämnen. Det är för öfrigt mången annan än studiernas man, som större delen af dagen tvingas att sitta nedlutad öfver ett skrifbord eller en pulpet. Slutligen hafva vi att tänka derpå, att kulturen oundgängligen drager med sig stadslif, och att inga hygieniska åtgärder i verlden äro mäktiga att bereda stadsbon samma å helsans vägnar fördelaktiga omständigheter, som dem naturen sjelf bereder åt landtbon.

Vi hafva nu fäst oss dervid, att de jemförelsevis mera andliga krafternas utveckling i vissa afseenden måste ske på bekostnad af de kroppsliga. Men de andliga krafterna sjelfva odlas äfven på hvarandras bekostnad. Till gränsen af ett visst mått understödja de hvarandra, och utvecklingen af den ena befordrar utvecklingen af den andra. Så t. ex. underhjelper minnet förståndet och förståndet minnet. Det är lättare att minnas hvad man förstått, än hvad man icke förstått, och det är nödvändigt för att förstå den efterföljande serien i en bevisföring, att man kommer i håg den serie, som man redan har bakom sig. Å andra sidan visar det sig dock, att de tvenne krafterna af förstånd och minne icke huru länge som helst vidhålla sitt ömsesidiga förbund. I barndomen är minnet starkare än förståndet; när man blir äldre, utvecklas vanligen förståndet på minnets bekostnad. Likaledes äro icke alltid fantasi och förstånd de bästa vänner. Visserligen kunna de icke vara hvarandra förutan, och i lyckliga fall hafva de ingått ett slags kompromiss, på grund hvaraf de lofvat att å ömse sidor öfverse med de smärre spratt, de spela hvarandra; men säkert är, att de äfven tillfoga hvarandra mycket lidande. Det är en känd sak, huru illa poetiska själar, hvilka ju hafva att häfda fantasiens rätt, marteras, då de t. ex skola studera filosofi efter ”grundlinier”. Huru åter det nyktra förståndet känner sig till mods inom fantasiens rike, äfven der en så skön och ädel fantasi som Tegnérs skapar figurerna, det har, t. ex. Runeberg visat i sitt utomordentligt kostliga profstycke af en poetisk ornithologi, ”den poetiske örnen”. Förståndet måste tiga en stund, medan fantasien talar, och tvärtom: det är så i hvarje enskild menniskosjäl, det är så hos folket och slägtet, det är så i de med hvarandra jemförda tidsåldrarne. Det är stigande och fallande vågor på det menskliga själslifvets flod: hvad den ena vågen bär upp på sin spets i frihet och ljus, det störtar den andra ned i djupet. Vår egen svenska litteraturhistoria kan visa exempel på brytningen mellan sådana vågor i kampen mellan den gamla och den nya skolan.

Men icke blott genom sin egen olikhet sinsemellan komma de menskliga själskrafterna under kulturens fortgång att delvis kräfva offer af hvarandra: äfven föremålen för deras arbete bära mot hvarandra en viss afund, och det ena röfvar kraft från det andra. Det är visserligen sant, att den sanna bildningen måste vara till en viss grad universell; och äfven i den enskildes bildning måste vi sträfva derefter, att han åtminstone får en grund af allmänbildning att uppstiga ifrån, då han senare skall egna sig åt en speciell gren af det menskliga odlingsarbetet. Men för att den menskliga bildningen i stort skall kunna komma framåt, måste alltid förr eller senare en arbetsfördelning tillgripas: för att kunna göra ett väsentligt framsteg i en bildningsgren måste jag, till en viss punkt hunnen, taga farväl af de öfriga. Jag må göra detta huru gerna som helst, i det jag härvid kanske följer en inneboende kallelse: jag gör dock i alla händelser ett verkligt offer, i det jag utsätter mig för faran af ensidighet. Huru allvarsam denna fara är, det bevisas mer än tillräckligt genom den ringaktning, som ofta från en viss vetenskapsidkares sida kommer de andra vetenskaperna till del; särskildt hafva de s. k. empiriska vetenskapernas idkare en stor benägenhet att förakta filosofien och filosoferne att förakta de empiriska vetenskaperna, ehuru det förefaller mig, som om den första lärdom, jag borde hemta af min egen vetenskap, skulle vara den att högakta hvarje vetenskapligt arbete. Men mitt uppsåt att högakta hvarje annat ärligt arbete, såväl som mitt eget, må vara huru uppriktigt som helst, och lyckas huru väl som helst, såvida jag icke är en exempellöst rikt utrustad menniska, blir det alltid något för bildningen ganska väsentligt område, der jag måste förblifva en främling för att få tid och krafter öfriga till det, som ligger min genom anlag eller omständigheter utpekade kallelse närmast. Hit hör t. ex. den mycket öfverklagade opraktiskhet, som så ofta följer den långt drifna theoretiska och esthetiska bildningen i spåren. Den lärde mannens bortkommenhet i det hvardagliga lifvet är mycket förlåtlig och ofta mycket nöjsam, men icke är hon någonting i och för sig eftersträfvansvärdt eller berömvärdt: hon är ett den menskliga bildningsförmågans fattigdomsbevis.

Vi hafva nu framhållit den sidan af den menskliga bildningens offerväsen, som ligger deri, att hos en och samma menniska den ena eller andra kraften måste lefva på de öfriga krafternas bekostnad. Men hvad som så försiggår inom hvarje menniska särskildt, det har sin motsvarighet i det, som angår menniskornas ömsesidiga förhållande till hvarandra. Bildningsarbetet fördelas på de särskilda individerna, på familjerna, på nationerna, och icke det allenast utan äfven på de hvarandra aflösande generationerna. Härvid inträffar det visst icke alltid, att mödan och njutandet af mödans frukter äro jemnt fördelade. Den ene plöjer, den andre sår, och den tredje skördar. Nu har visserligen hvarje arbete sin tillfredsställelse för den, som antingen i likhet med barnet kan förglömma sig i det närvarande ögonblicket och förgäta allt annat eller ock i likhet med den vise kan öfverskåda det hela och då också se, att intet arbete är fruktlöst, och att intet arbete är litet eller föraktligt. Men de flesta menniskor äro hvarken barn eller visa utan utgöra en medelsort, och äfven de visaste äro ej ständigt visa utan trampa äfven de för det mesta medelvägen. Alla sådana icke-visa och alla sådana visa i sitt lifs hvardagsstunder – som väl ändå äro de flesta – äro tillräckligt långsynta för att se ut öfver gränserna af det närvarande ögonblicket och leta efter en stadigvarande frukt af sitt arbete, och tillräckligt kortsynta, för att den frukten mycket ofta skall falla utanför deras synkrets; eller om de se frukten, så se de icke, huru de sjelfva skola få vara med om skörden. I hvarje sådan stund blir dem arbetet en börda, hvilken de draga för andra och icke för sig sjelfva, och de känna med sig, att de äro offer, om de ock icke alltid kunna gifva rum åt den upplyftande tanken, att de äro kulturens offer. Bonden vandrar fåra efter fåra sina trötta fjät efter plogen och undrar, om hans åker skall kunna gifva honom så mycken afkastning, att han kan sälja något till skatter och kläder och till att reparera sin gamla stuga: undertiden sitter skalden i poetisk hänryckning och frambringar skapelser, som han, en redan af den offentliga meningen krönt mästare, vet komma att inbringa honom både guld och ära. Men hans diktning skulle blifva mager, om ingen bonde arbetade på åkern. Bonden arbetar på åkern för att *han* skall få tid och tillfälle att arbeta i det skönas tjenst. Kanske kommer en vacker dag den dikt, som diktaren nu skrifver, att ljuda äfven från folkets läppar och letar sig en väg ända ned till bondens stuga för att fröjda hans barn och barnabarn; men bonden, som vi nyss talte om, är kanske då död, och den belöningen för hans arbete har den menskliga kulturen icke gifvit honom. Han har då offrat åt kulturen utan att i det afseendet uppskära dess frukt. En liknande företeelse möter oss på tusen andra områden. Hvarje större kulturuppgift är ett fäste att storma: de, som först löpa till storms, få gemenligen bita i gräset, och de segrande skarorna äro deras kamrater, som ila fram öfver de fallnes lik. Detta sammanhänger med den omständigheten, att kulturens framsteg icke är ett blott vaktombyte mellan dem, som hafva att bevaka portarne till hennes helgedom. Det är för ingen del så vid detta vaktskifte som vid åtskilliga andra, att begge vakterna fredligt salutera hvarandra, och att den gamla "går sin väg och är glad": här måste utkämpas en hård kamp, och det är vanligen icke den gamla vakten, som först biter i gräset, emedan hon ogement stärkes genom sjelfva sin position såsom beatus possidens, utan det är för det mesta den anfallande nya, som icke har någon vaktkur bakom sig och icke heller någon vägg. Först när den gamla vakten blifvit utmattad genom sin egen möda och genom sina egna segrar, drager hon sig undan alltsammans, sedan han ropat åt den sig skockande menigheten, att elden är lös. Detta sakens bildliga förlopp kan utan bild uttryckas så, att de allra fleste reformatorer på den menskliga bildningens område hafva att möta ett så ihärdigt motstånd från det gamlas förfäktare, att de sjelfva personligen gå under, om icke just genom att mista lifvet, så åtminstone genom att mista åtskilligt annat, hvilket kan vara dem lika kärt som det. Bildningshistorien har i detta fall mycket att förtälja, och i synnerhet de religiösa framstegen äro betecknade genom offer dels af lif, dels af jordisk lycka, ära och anseende. Kors hafva rests, bål hafva flammat och bilor hvässts, förbannelser hafva utslungats, och den allmänna meningen har dömt till evig fördömelse. Vaktskiftet har hittills för det mesta bestridts af hedendom, judendom och katholicism, den tid skall väl komma, och är kanske delvis allaredo, att calvinism och lutherdom bestrida vakten.

Vi vilja nu vända oss till en annan sida af kulturens offerlag. Hvarje kraft, som skall uträtta någonting i verlden, behöfver dertill användbara medel: annars måste kraften känna sig till mods såsom den aristoteliska själen, då hon mist sin kropp och blifvit ett "gående utan fötter". I den mon bildningen på krafterna ställer större anspråk, i samma mon kräfvas då rikare tillgångar på medel, d. ä. i samma mon växa behofven. Nya behof tillkomma, om hvilka man förut icke hade någon aning, och dessa nya behof kallas de högre och ädlare, emedan man så att säga icke har dem gratis utan måste köpa äfven dem. Ja, så underligt är det, att man måste köpa äfven behofven. Huru många qväljningar har icke ynglingen utstått, innan han kom derhän i förment manlighet, att cigarren blef honom ett behof? Mången ibland oss känner sig olycklig, om han en längre tid skall undvara sällskapet af en underhållande bok. Huru många abcdariska lidanden, lidanden af lexor, hemlexor, baklexor och lexor i öfverflyttad bemärkelse, ligga icke för honom bakom detta behof af bokens sällskap? Han har köpt det med ett ganska högt pris. Tänka vi ut denna tanke om köpta behof, så finna vi, att icke allenast den enskilde köper behof åt sig sjelf, utan äfven den ene åt den andre, slägten åt slägten, generationen åt generationen. Helt säkert hafva vi andra och mer komplicerade behof än våra fäder: våra fäder arbetade otroligt, för att vi skulle få de behofven. En fattig moder arbetar dag och natt för att hålla sin dotter i en fin pension, skaffa henne fina kläder och fina lefnadsvanor, det vill nu säga för att skaffa henne nya behof, som äro dyrare att tillfredsställa än de gamla, som varit nog för henne sjelf. Den kärleksfulla modern gör i detta fall alldeles detsamma, som den föregående generationen gör för den efterföljande. Hela vårt bildningsarbete är en rastlös sträfvan att skapa nya behof och betala dem dyrt. Du kommer från den stilla landsorten in i en folkrik stad, och du tycker, att menniskorna, der de ila om hvarandra på gatorna, bära sig åt, som om det stode för lifvet. Du frågar dig sjelf: hvad är det som jagar alla dessa menniskor, så att de kappas, knuffas, stötas? Om jag säger dig, att de drifvas af ett behof, som de vilja tillgodose, så säger jag dig endast halfva sanningen; den andra hälften är denna: de hafva så brådt med att skaffa nya behof åt sig sjelfva och åt sina efterkommande intill tusende led. Det är i sjelfva verket brådtom, ty uppgiften är, som det synes, oändlig, hon mångdubblar sig i hvarje ny punkt. Jag vet få omständigheter, hvilka äro så egnade att ställa det menskliga lifvet i en halft komisk, halft vemodig belysning, som denna.

Mankanmedenvissorospörja:hvarskalldettasluta?
Ja,denfrågan besvararingen.Engränsmåsteväländåtänkas,tyresursernaäroickeouttömliga.Ingenkanveta,närenmenniskaföddes,hurugammalhonskallbli,tydenmenskligalifstrådenär,ommansers
v.
s.ihistorien,ochnärdederentidarbetat,skapadesigtillsistdetsistabehofvet:detattfådö.Dettavisar,attäfvenbehofvenhafvaengräns,åtminstonefördenenskildeochfördemenniskoklasser,sominågon
Utantvifvel;ochderförskallväläfvenförmenskligheteninträdaenkatastrof,somkommerdegenombildningenmångdubbladebehofvensflödeattstanna.Genomtidenssynglassedtkandettatesigsåso

Vi hafva framhållit, att den menskliga bildningen ständigt skapar nya behof. Att detta också innesluter nödvändigheten af ett genomgående offerväsen, inses imellertid rätt eftertryckligt först då, när vi besinnat, att de nya behofven icke upphäfva de gamla, och att resurserna att tillfredsställa dem icke alltid ökas proportionerligt med behofven. Derigenom komma behofven i strid om resurserna. Jag vill här välja ett enda exempel. Det rör en sak, som på sista tiden i denna stad mycket omtalats, nämligen *könsförhållandet.* Jag vidrör ogerna detta ämne, dock icke derför att jag finner min sedlighetskänsla på minsta vis deraf sårad, om jag annars kunde säga någonting sant och rätt: om jag vore ställd i den belägenheten att nattetid skola rädda en sofvande qvinna ur ett brinnande hus, skulle jag för min del icke våga åberopa min sedlighetskänsla såsom ett hinder, i det att hon eller jag icke vore så klädd, som man brukar vara klädd om dagen. Men jag skulle kanske åberopa min feghet och bekänna, att jag vore rädd att bli uppbränd eller åtminstone vanställd af elden. Det är ock verkligen någonting liknande feghet, som hos mig gör sig gällande i den sak, jag här syftar till. Det är min lefvande öfvertygelse, att den menskliga bildningen, i fråga om sedlighet på det område jag nu talar om, kommit fram till en sådan disproportion mellan de tre faktorerna: den faktiska ställningen, den esthetiskt-konventionella sedligheten och den verkliga sedligheten, att ingen på det området kan verka reformatoriskt utan att blifva rätt grundligt bränd, kanske äfven i den konventionella sedlighetens belysning vanställd. Jag saknar för min del mod att utsätta mig för sådant, äfven om jag annars hade fått kallelsen. Sjelfva tanken på denna sak plågar mig outsägligt, emedan jag vet, att den förlåt, som den tanken i hvilket ögonblick som helst skulle kunna lyfta, gömmer bakom sig outsägliga qval, qval, hvilka icke blifva mindre derför, att den konventionella anständigheten, som jag förmodar i all välmening, låtit falla en förlåt framför dem och låtsar, som om de icke funnes. Jag vet mycket väl, att äfven jag genom att sålunda draga mig undan väfver in en tråd i det täckelset, som är nog tjockt förut; men jag säger ännu en gång, att jag så gör icke af fruktan att oskära mig utan af fruktan att få lida mer inom ett område, der jag, egoistiskt att tala, lidit nog förut. Jag vill derför i detta sammanhang framhålla endast så mycket, som jag nätt och jemnt behöfver för utvecklingen af mitt ämne. Hos ett folk af lägre kultur och hos ett kulturfolk inom det *lägre* samhällslagret behöfves icke mycket för att kunna bygga ett äktenskap. Det behöfs knappt mer än en vuxen arbetsför man och en vuxen arbetsför qvinna. Det arbete, de uträtta, och som skänker dem deras dagliga bröd, är icke af den art, att det kräfver mansåldrar för att inläras, och ej heller kräfvas der decennier för att åt en redan förvärfvad skicklighet bereda tillfälle till ett vederbörligen *lönadt* arbete. Äfvenledes äro behofven små och jemförelsevis lätt tillfredsstälda. Ju lägre det område är i afseende på kulturen, inom hvilket ett arbete rör sig, desto närmare är arbetets lönande frukt förknippad med arbetet sjelft; ju högre man kommer, desto större blir afståndet. Inom de högre bildade samhällslagren, såvida icke en ärfd förmögenhet medgifver undantag, kommer derför efter regeln den tid sent, då en man kan försörja sig sjelf, ännu senare då han kan försörja en familj. Det är nämligen icke blott fråga derom, att han sent hinner få en anställning: denna anställning skall också vara så lönande, att han kan betala de skulder, han måst åsamka sig under sin långa lärotid, och sedan tillgodose de kraf, som det bildade hemlifvet och det bildade umgängeslifvet ställer på hans kassa. Och lika mycket som arbetarens hustru, jemte det att hon sköter barnpigans, husjungfruns och köksans kall, understundom derbredvid kan sköta ett arbete, som betalar sig, t. ex. spånad, väfnad, o. s. v., ungefär lika säkert är det, att den bildade mannens hustru, om hon annars är så mycket räddad från nervsvaghet, att hon kan uträtta någonting alls, har alldeles tillräckligt att göra, ifall hon skall tillse, att barnpigor, husjungfrur och köksor vederbörligen uträtta sitt, och att alla småting i den vackra våningen och i den egna toaletten hvarje dag befinna sig i sitt esthetiskt eller genom modet regelbestämda skick. Man förstår, att det under sådana omständigheter vill mycket till vare sig af moraliskt mod eller af ungdomligt lättsinne, om en man skall

våga att gifta sig, innan han har att påräkna en rätt stor inkomst. Kulturen har för honom omgärdat äktenskapet med en palisad af behof, den han icke har nog starka ben att hoppa öfver, och kulturen gifver väl vingar åt tanken men fäster icke, såsom hos Merkurius, vingar vid fötterna. Så är den fullt utbildade mannen å den högre kulturens vägnar dömd till ett ofta tvenne decenniers celibat. Det är gifvet, att ett motsvarande öde derigenom också drabbar qvinnan, ehuru ställningen med afseende på henne väl icke vanligen blir den, att hon blir sent gift, utan i stället den, att under det några bli tidigt gifta med gamla män, andra icke bli gifta alls. Jag känner nu icke, annorlunda än slutledningsvis och ryktesvis, qvinnans natur i det afseende, som är i fråga, dock skulle det icke förvåna mig, om den vore i någon mån lik mannens. Men hvad angår mannens natur, vill jag uttala min öfvertygelse så, att bland de män, som genom ofvan antydda omständigheter från tidpunkten af sin fullt manliga mognad tvingas att genomgå t. ex. ett femtonårigt celibat, icke tjugu procent komma igenom utan att hafva tagit en för lifvet svårbotlig skada till kropp eller själ. Här är nämligen, sannerligen och inför Gud, icke blott fråga om en frestelse att tillbakavisa utan om ett i menniskonaturen grundadt behof[1]. Det är möjligt, att detta behof kan dödas eller tillbakaträngas: ett menniskolif kan vara fyldt af en genom sinnesriktning och märkvärdiga yttre händelser buren enthusiasm, som tager alla krafter i sin tjenst, och då går det an att vara en ogift Paulus. Den, som med Paulus sett en syn vid Damaskus, varit uppryckt intill tredje himmelen och sedan natt och dag sväfvat mellan lif och död för sina motståndares skull, han kan göra mycket, som en annan icke kan. Den religiösa hänförelsen kan göra mycket ännu i dag hos hvem som helst; men den religiösa hänförelsen, äfven hos de mest religiösa menniskor af vanliga menskliga vilkor, är icke deras hvardagstillstånd. Jag underskattar icke heller det kristliga hvardagslif, som närer sig med bön och fromma betraktelser: men det *upphäfver icke* naturen. Jag har, sannolikt mer än de fleste, studerat ansigtsuttrycket hos dem, som uppgifvas vara kristna unga män i detta ords högre bemärkelse, och jag har med sorg funnit, att mycket få ibland dem ega den öppna, frimodiga uppsyn, som jag förmodar, att det gudsbelätet menniskan borde ega, och hvilket jag förmodar fans både hos Paulus och Johannes. Nuväl, detta kan hafva många orsaker; men en mycket vanlig orsak tror jag vara den inre konflikten mellan en outrotlig naturs dolda kraf å ena sidan och å andra sidan andens flämtande försök att visa dessa kraf tillbaka öfver gränsen mellan det medvetna och det omedvetna, en gräns, som de i hvarje obevakadt ögonblick äro färdiga att springa öfver. Menniskan eger nämligen i detta afseende icke djurets förmån att icke mycket beröras af det, man icke ser: hon eger ock en fantasiverld, för hvars anfall intet vanligt yttre läge skyddar henne. Detta gör hennes ställning i längden nervöst ängslig: hon vet, såsom den ryske kejsaren i våra dagar, icke, om icke det farliga sprängämnet kan vara gömdt under hennes bönpall. Denna skygga sinnesstämning afspeglar sig i blicken; och det är det draget, jag i så månget ansigte trott mig igenkänna. När jag nu för tiden ser detta drag eller mottager bekännelsen om en gräslig, år efter år fortsatt kamp, då frågar jag mig sjelf: var den katolska kyrkans afskilda sjelfständighet värd det offer, som låg i presternas celibat? och är samtidens förfining i lefnadsvanor värd det offer, som jag i det nyss skildrade syftat till? Detta är nu en fråga, som jag i närvarande sammanhang icke ämnar besvara, men som jag lägger dels på deras hjertan, som studerat nationalekonomi, dels på deras, som genom att öfverbjuda hvarandra i lyx, icke fram*drifva*, utan rent af *jaga* framåt bildningens förfiningssida. För mitt här förelagda syfte har det varit mig nog att påpeka, att bildningen, sådan hon nu är, kräfver sina offer; och det menar jag att man kan säga ja till äfven ur den synpunkten, att de naturliga behofven och de genom kulturen framkallade träda i konflikt med hvarandra.

Endast ett enda slag af offer vill jag tillägga att tala om. Det offer, jag nyss berört, innebar för många våldsamma qval, emedan det nära berörde vilkoren för en sund kroppslig tillvaro. Det offer, jag nu skall tala om, har icke samma omedelbara förbindelse med det kroppsliga lifvet, men på det område, dit det hör, bringar det med sig lidanden, dels uttalade, dels förtegna, och af ett oberäkneligt djup. Hvad som framkallar dessa lidanden, är dock icke, som man skulle kunna tro, en djefvul eller en fallen ängel: det är en fromsint och välmenande, ehuru något enfaldig ängel, som bär det mycket oskyldiga namnet *induktion.* Vi veta af den formella logiken, hvad induktionen uträttar. Den sluter ifrån hvad som gäller i något eller några fall af en viss sort till att detsamma gäller i alla fall af den sorten. Om det t. ex. gäller i alla för mig bekanta fall, att menniskor hafva hufvud, så sluter jag deraf, att alla menniskor hafva hufvud, äfven de, som jag aldrig sett. Genom denna operation går min uppfattning öfver från enskilda rön till en allmän regel. Nu är det så, att all bildning sträfvar att bringa allt under allmänna regler eller att åt allt gifva en allmängiltig form. En medveten eller omedveten induktion användes dervid dagligen och stundligen såsom medel. Lyckligtvis är det nu också så, att ju högre och klarsyntare den ande är, som besjälar bildningen, desto samvetsgrannare sker induktionen, och desto mindre blifva dess olyckor. Men begäret att hinna fram till den allmängiltiga regeln är för menniskotanken så lifligt, att han mycket ofta vid induktionen hoppar öfver väsentliga vilkor och omständigheter, hvilkas observerande skolat medföra ett helt annat utslag. Antaget, att någon ville skaffa sig visshet derom, huruvida en menniska för att vara menniska från och med sin födelse måste vara kroppsligen löst från allt annat, så att hon icke vore sammanvuxen med t. ex. en annan menniska; han kunde då för att skaffa sig visshet i denna sak rådfråga erfarenheten. I sådant fall kunde han komma att genomresa alla verldens delar utan att påträffa en enda menniska, som vore sammanvuxen med en annan, och han skulle då lätt kunna komma på den tanken, att ingen menniska kan vara med en annan sammanvuxen. Detta vore ju en ganska rimlig induktion. Men antaget, att han orubbadt vidhöll den sålunda vunna öfvertygelsen och så en gång träffade tillsammans med de mycket omtalade Siamesiska tvillingarne; så skulle han då icke kunna erkänna dem såsom menniskor utan förmodligen anse dem såsom djur, och, om han vore konseqvent, skulle han ock såsom sådana behandla dem. Mina vänner, det fins ett område, inom hvilket sådana induktionsfel mycket ofta förekommit och varit af en förfärande verkan: detta område är det religiösa. Omfattandet af en viss så eller så formulerad lära har t. ex. för mig och mina närmaste varit medlet att bringa frid med Gud och seger öfver det onda. Jag sluter då induktionsvis till att, eftersom jag och de mina gått vägen genom den läran, så måste alla gå just den vägen, om de skola komma fram; och då måste jag om hvar och en annan, som icke omfattar just den läran, tänka: han är fjerran ifrån Gud, och eftersom han med fri vilja stannar, der han är, och förkastar min lärouppfattning, ehuru han känner den, så är han en Guds och sanningens trotsige motståndare och måste såsom sådan behandlas. Har jag då vid denna min induktion att åberopa ej blott min egen och mina närmastes erfarenhet utan den samfälda meningen af en millioner omfattande menighet, huru förvillande nära kommer icke då min induktion intill den allmängiltiga lagen! Då grips jag af den universella idéns enthusiasm och menar, att jag talar så godt som å Guds vägnar. Det är denna slags logik, som rest de många kättarebålen och satt i gång de många blodiga protestantförföljelserna. Vi protestanter mena vanligen, när vi läsa om sådant, att det varit ett verk af uppenbar ogudaktighet; vi misstaga oss: ganska ofta har det varit en frukt af nit för sanningen och företaget i tanke att det skedde i Guds namn och till hans ära; och det är min mening, att det gräsliga, som på jorden utförts i djefvulens namn, är som en förbiilande skugga i jemförelse med de nattsvarta dåd, som företagits i Guds, den rättfärdiges. Detta är en skam för menskligheten, men det borde gifva äfven oss något att tänka på, när vi sätta Guds namn såsom skylt och etikett öfver *våra* induktionsfoster.

Det är imellertid icke blott i fråga om hvad vi böra *tro* eller *tänka*, som den menskliga bildningen sträfvar till allmängiltighet på induktionens väg, utan äfven i fråga om hvad vi böra *göra.* Under det Mosaiska förbundets dagar var det förbudet att äta svinkött. Makkabeernas 2:dra bok förtäljer oss derom, huru den nittioårige Eleazar äfvensom en moder med sju söner underkastade sig en qvalfull död för att besegla den lagens helgd. Det låg nära till hands att mena, att hvad som hade varit ett guddomligt bud under 15 århundraden från Mose tid och som blifvit stadfäst genom martyrers blod, det skulle förblifva ett guddomligt bud äfven under det 16:de århundradet, som var kristendomens 1:sta. Detta var en rimlig induktion, och det var visst icke mången jude, som under det århundradet kunde äta svinkött under Guds tacksägelse. Vi kristna hafva nu icke större fruktan för att tänka på Gud, när vi äta svinkött, än när vi äta hvad annat som helst. Men tro vi, att denna frihet är vunnen utan mycken invärtes kamp hos dem, som stodo på brytningslinien mellan judendom och kristendom, och som stodo under trycket af ofvannämnda induktion, så misstaga vi oss högligen. Äfvenledes är det mycket säkert, att de judekristna, som på den tiden åto svinkött, af de gammaltrogne judarne betraktades och bemöttes såsom hädare af Guds lag. Men vi misstaga oss äfven, om vi tro, att judendomens tid är förbi i den meningen, att det icke ibland oss fins judiska ståndpunkter. Af vårt allvarligare kristendomslif gissar jag, att åtminstone nio tiondelar bära en märkbart judisk färg och äro kännetecknade med det ordet, som redan Paulus varnar för: "du skall icke smaka det, icke komma vid det!" Huru många tysta qval kostar icke den judiska induktionslagen sina dyrkare, och huru mycken tyst eller uttalad misstanke för hedendom hvälfver han icke öfver dem, som af den lagen icke känna sig bundna! Paulus säger: "allt det I gören med ord eller gerning, det gören allt i Herrans Jesu namn, och tacken Gudi och Fadren genom honom". I denna utsaga är gömd den tanken, att den kristna handlingsfriheten sträcker sig så långt, som densamma kan följas af Jesu namn och tacksägelse till Gud. Innan *denna* frihet blir i sin hela vidd erkänd och tillämpad, och innan de kristna menniskorna upphöra att dömma och fördömma hvarandra på grund af de lagar, de induktionsvis bildat sig hvar ur sitt lilla samfunds familjesed, skola århundraden hinna att förgå i ett rätt stort antal; och med den judiske anden skall nog också offerväsendet fortvara, ty de höra tillsamman som själ och kropp.

Jag har ännu qvar en särskild sida af induktionen, försåvidt densamma söker bilda en allom bjudande lag för hvad som *bör* ske. Hvad som bör ske, är i många fall beroende af de förutsättningar, naturen gifvit i krafter och anlag. Den, som icke af naturen blifvit begåfvad med verkliga anlag för konst, bör icke egna sig åt målarens eller bildhuggarens yrke. Det är således sant, att hvad som bör ske, så långt möjligt är, bör vara naturligt. Men med idén om det naturliga har den efter allmängiltighet sträfvande induktionen drifvit ett ofog, som i välment grymhet öfvergår allt annat i verlden. Om vi gifva akt på träden, så finna vi, att de ojemförligt flesta skjuta sina stammar tämligen rätt upp i höjden. Deraf göra vi då induktionsvis den regeln: den naturliga riktningen hos ett träds stam är den i rät linie uppåtgående. Sedan kalla vi hvarje annan riktning hos en trädstam onaturlig. Nu händer det imellertid ibland, att ett trädfrö faller in i en fördjupning uti ett berg under en öfverhängande klippa. Den ur detta frö uppskjutna stammen böjer sig utåt, ty han kan icke låta bli att växa, och han kan icke växa genom klippan. Vi säga då: det trädet har fått en onaturlig växt. Detta är sant i den mening, att det fått en

ovanlig växt, och i den mening, att dess växt i vårt tycke icke är vacker. Inför Gud gissar jag dock, att det trädet är lika vackert som de andra, och sedan förmodar jag, att det stackars trädet följde just sin egen outplånliga natur, när det under sådana naturomständigheter växte just så, som det växte. Vi deremot, om vi ville använda vår sköna genom induktion förvärfvade idé om en inför Gud och menniskor behaglig trädstam, skulle säga till en sådan uppväxande planta: "detta, att växa rätt upp i höjden, är det enda naturliga för alla unga träd, alltså äfven för dig; derför skall du antingen icke växa alls, eller skall du växa igenom denna klippa." Om det trädet egde någon känsla och tillika i all enfald trodde, att vi, i detta som i så mycket annat, äro icke allenast välmenande utan äfven visa, då skulle det trädet ibland försöka att växa igenom hälleberget och ibland att hämma sin egen växt, och då intetdera lyckades, skulle det hamna i förtviflan. Mina vänner, detta är en bild af hvad som i tysthet sker på många områden och just i bildningens namn. I vissa lindrigare former torde detta behandlingssätt vara rentaf oundvikligt. Vid ett läroverk borde t. ex. hvarje lärjunge behandlas efter sin natur; men naturerna äro lika många som lärjungarne, och icke ens den skickligaste lärare får *tid* att använda så många methoder, om han ock *förstode* dem alla, hvilket han icke gör. Derför blir det nog för hvarje lärare i hvarje klass några lärjungar, som blifva andligen misshandlade, så att lärarens method till dem säger, såsom till det unga trädet: "så här skall du växa, rätt upp efter lineal, och vill du icke växa på det viset, så har du naturen emot dig." Det fins mycken försagdhet i verlden och äfven mycket trots, som har sin grund i sådana skolerfarenheter från den vanliga skolan och från lifvets. Nu för tiden är man i uppfostringsväsendet mycket methodisk (och rätt är det så till vida, att man icke skall undervisa på måfå utan ledd af goda grundsatser och framför allt af en vaken och varmhjertad instinkt); men det klagas ock allmänt deröfver, att våra skolor väl lemna ifrån sig unge lärde men med en oväntadt ringa förmåga af sjelfverksamhet. Det kan hafva sin grund deri, att man väl mycket reglementerat för hvad som nödvändigt skall vara naturligt för alla. Detta är nu en fara, som hotar på många andra bildningsområden än skolans. All bildning söker systematisering för öfverskådlighetens skull, och dertill hör, att det gifna indelas i klasser. Mellan klasserna uppdrar man gränser, och när det hela liknar en stor hylla med rektangulära fack, så är man nöjd. Härom är intet att säga: detta ideal är så allmängiltigt, att det delvis är realiseradt i hvarje ordentlig kryddbod. Men hvarje samvetsgrann naturforskare vet, huru svårt det är att placera somliga föremål i deras rätta fack, att t. ex. afgöra, om de höra till facket djur eller till facket växter. Nuväl, detta gör det djuret eller den växten ingenting, ty han lefver icke i theoretikerns böcker utan i naturen, och naturen har råd att bereda ett särskildt fack åt hvarje varelse, ja låter detta fack följa honom, hvart han flyttar sig. Men annorlunda blir det, om fackindelningen skall läggas till grund för en praktisk behandling: då mår t. ex. icke djuret väl af att behandlas som en växt. Och om nu fackindelningen till på köpet skulle vara af den art, att hon icke tillgodoser alla möjliga åtskilnader, hur skall det väl då kännas för dem, som af naturen äro sådana, att de med sin ena hälft höra till det ena facket, och med den andra till det andra, när de för systemets skull måste helt och hållet intvingas i det ena? Man tänker: "den der varelsen passar med dessa sina anlag och förmögenheter in i det der facket, alltså måste han passa dit äfven med de öfriga anlagen" – det är induktionens lag. T. ex. denna menniska hör i anseende till den kroppsliga skapnaden under facket qvinna: alltså måste hon ock med *alla* sina anlag höra dit och derefter behandlas, så att, om hon skulle påstå sig vara af en inre drift kallad till sådana värf, som annars pläga skötas af män, så bör hon af opinion och lagstiftning på allt sätt motas, alldenstund hennes böjelse, såsom icke passandei facket, är onaturlig. Detta är nu ett exempel bland många. Hvarje på en ofullständig induktion grundad fackindelning stöter alltid i tillämpningen på några gränsvarelser, som med en del af sin natur falla på gränsens ena sida, och med en annan del på den andra, hvilka således genom den legitimerade gränsen skäras midt i tu. Den legitimerade gränsen, en produkt af mensklig induktion, bevisar sig i detta fall såsom ett verk af gudsbelätet menniskan genom att, härmande Guds den allvetandes ord, "vara skarpare än något tveeggadt svärd och gå igenom, till dess den åtskiljer själ och ande, märg och ben, och vara en domare öfver tankar och hjertans uppsåt." De sålunda ituskurna gränsmenniskorna äro den systematiserande kulturens sannskyldiga offer; det är de, som krossas under den guddomliga civilisationens triumfvagn, och deras lott blir icke ljufligare derigenom, att de räknas såsom civilisationens motståndare, ifall kulturvagnens hjul ibland hoppar till, då det knäcker en nacke, som är styfvare än mängdens. Helt säkert skola många sådana vagnar rulla fram öfver jorden, innan den Elievagn kommer, hvars hjul äro luftiga nog att ingen krossa, och i hvilken menniskan- Elias kan uppstiga hel och hållen utan att behöfva lemna ifrån sig mer än sin mantel.

Jag har tecknat några drag af kulturens offerkult. Huru mycket af detta offerväsen, som är oundvikligt, och hvad som genom en vis anordning kunde undvikas, har jag underlåtit att omtala, till en del emedan jag icke vet det. Må hvar och en i detta afseende använda sin egen eftertanke; och må hvar och en tillse, om han till äfventyrs – genom att offra något litet af sin beqvämlighet, och genom att efterskänka något litet af sin egen öfvertygelses icke sanningskärlek men envishet, och genom att något litet hejda sin egen induktionsifver, och genom att något litet pröfva användbarheten af sitt systems lådfack på sitt eget hjerta – kunde i någon liten mon bidraga dertill, att den ofvan omtalade kulturvagnen dag för dag blir tjenligare att i sig upptaga icke en indisk Juggernaut utan, om möjligt, en Messias förebådande profet!

Noter
1)

Luther, som icke allenast var en *from* man utan äfven en *uppriktig* man, säger i sin större katekes: "Der naturen är sådan, som den af Gud är inplantad, är det icke möjligt att utom äktenskapet förblifva kysk".